IL-QIMA TA' ĠUNONE U L-KNISJA TA' *SANTA MARIA DELLA PORTA*

(MINN TA' G. DARMANIN-DEMAJO P.L.)

Ġunone (alla falz) kienet meqjuma f'dawn il-gżejjer sa m żmien il-Feniċi. Il-Kittieba jgħidu li kienu waqqfulha maq fuq il-għolja fejn il-lum jinsab Sant'Anġlu.

Sa erba' mitt sena ilu, xi fdal ta' dan il-maqdes kien għa jidher imxerred 'il hemm u 'l hawn. Dan igħidu min rah b'għ nejh bħal Quintinus — Awditur tal-Gran Mastru L'Isle-Adam u l-kittieb sqalli Fazello.

Il-kobor tal-ġebel—kif fissruh dal-kittieba—iġagħlek tah li dan il-maqdes kien mibni qabel il-Feniċi, ingħidu aħna siet dawk l-imqades l-oħra ta' Żmien il-Ġebla li bihom ninsabu żgħuda: ġie nbagħad minnhom mogħti 'l Astart għax lil kienu jqimu l-Feniċi sa minn qabel ma ġew hawn.

Dan il-bini tal-għaġeb, hekk kif kien jaħkem il-Port, ki ta' l-akbar qima għall-baħħâra ta' dak iż-żmien, li lil din l- kienu jgħodduha bħala sidt il-port. Dan, żmien il-Griegi, ki jismu il-Port ta' Ġunone *(Eros Lemin)*. Għalhekk l-istess Kurs —ħallelin tal-baħar—kienu jħarsuh u jibżgħu għalih.

Il-għana li kien fih dan il-maqdes kien xi ħaġa kbira. Igħ l-Kittieba li għal tliet darbiet ġie misruq minn bosta minn d il-għana.

L-ewwel serqa saret--xi mitejn sena qabel Kristu—minn mata ta' Messinissa li kien sultan tan-Numidja. Nafu li l-Kmand ta' din l-armata ta lis-sultan tiegħu żewġ sinniet kbar ta' l-avo li kien ħadhom minnu. Għal l-ewwel is-sultan ħa wisq gost bih iżda mita sama' mnejn kienu ġew, bagħathom malajr lura b bella fejn jitlob maħfra talli żammhom għad illi ma kiens mnejn kienu (1). It-tieni serqa kienet imġiegħlha mill-Pr Ruman Cajus Verres 63 Q. K. Ċiċerun, li ħarrek lil Ve quddiem is-Senat Ruman, juri li l-ħwejjeġ misruqa kienu għana u għadd liema bħalu (2). It-tielet serqa isemmiha Q

(1) BRES. *Malta Antica IV c. IV.*
(2) VASSALLO *Storia di Malta c. IV.)*

tinus bla ma jsemmi fliema ħabta saret; igħid li s-serqa saret mill-pirata Gader.

Jaħsbu li l-kolonna tal-granit li tinsab fil-knisja tal-Forti Sant'Anġlu kienet ta' dan il-maqdes. Din insabet ma' dak il-fdal li kien għadu jidher sa ma wasal hawn l-Ordni.

Fil-Mużew hemm tliet baxx-rilief tar-rħam abjad li jaħsbu li kienu tiegħu. Dawn insabu ġo Sant'Anġlu mita kienu jtaqqbu biex igħaddu l-ilma mill-Forti għall-Birgu. L-Abbé Navarino jaħseb li nsabu bejn l-1647 u l-1661, iżda Mons Bres igħid li Guliermu Rovilio kien semmihom f'xogħol tiegħu li ħareġ fl-1581. Dawn il-baxx-rilief juru wċuh ta' nisa: iktarx ta' slaten.

Ma tistâx tgħid kif spiċċa dan il-maqdes. Sata' nqered bis-serq, kemm ukoll bit-terremoti. Żmien il-Konti Ruġġieru (1090) ħafna braġ kien għadhom jinsabu f'dawn l-inħawi li wara żmien inqdew bihom għal bini.

Xhieda tal-qima li kellhom missirijietna lejn din l-alla huma l-għadd kbir ta' flus, midalji u tifkiriet oħra li għandna bix-xbieha u t-tifkira tagħha.

* * *

Il-belt kapitali ta' Malta—il-lum jisimha MDINA—kienet, fi żmien il-Griegi u r-Rumani, jisimha Melita, bħal ma kien jisimha l-gżira kollha, u kienet kbira daqs xi ħames darbiet li hija l-lum. Is-sisien għadhom jidhru sal-lum f'Għariexem u fi bnadi oħra.

Kellha żewġt ibwieb. Il-wieħed jismu "*taċ-Ċawla*" (Via Boschetto) u l-ieħor "*ta' Ħal Pilatu*" (Via St'Agata). Qrib wieħed minn dawn l-ibwieb kienet tinsab statwa tar-rħam, xbieha ta' Ġunone (1). Il-belt kienet imħarsa minnha.

Din kienet il-Belt ta' Malta fejn għammar San Pawl mita ġie jxerred fostna l-ewwel żerriegħa tat-twemmin Nisrani.

* * *

Dawk iż-żminijiet spiss kien jiġri li dawn l-allat foloz kienu jinfixlu wieħed fl-ieħor u jinbidlu fl-isem u fil-ħila.

Insibu li l-qima ta' Ġunone, li bdiet f'Sidone taħt l-isem ta' Astoret, ġriet mal-pajjiżi kollha ta' żmien il-qedem.

Astoret tal-Feniċi kienet, tista' tgħid, fuq l-allat l-oħra tagħhom. Kienet is-sultana tan-natura u tal-wild.

(1) Kullma qal is-Sur Darmanin Demajo fuq din l-istatwa u l-knisja ta' *Santa Maria della Porta,* ħadu mid-dokumenti li sab fl-Arkivju tal-Katidral Vol. 1 faċċ. 17-23.

À * ^ ' - ni/i cħ.'rfuha taħt l-isem ta' Tanet, u j
,, Kar nuha -A J ew "WrzoCalesti^ 'N¦
I.,tmi jseni'

Cnċini ċekknu I-Belt, ġarrew diuix-xbieha ta' Ġ
M , t a S , S a niċċa fix-xellug tal-bieb. b

" 1, c w .rniċa ta'dal-bieb, għadha sal-lum t.dher mal- ħajt J
vi ore H-bieb kien vv.sq izjed baxx milli h 1
ffl„ M a?rbSaI dak ta'Bieb-il-Għariexem. ILBelt,h ^ l
Skna. semmewha Mdina. 1

Għad tlli uiissirijietna ma kenux jaħmlu d-dehra ta' ifcttwa biex ma jatux xiigħidu dill-Għarab, ghal l-ew^ wrewx irwieħhom kontra tagħha. izda, mita setgħu, ma baqj y ma farkulhiex rasha u idejha biex itellfulha xbihietha.

Mita fl-1090, il-Konti Ruġġieru ħeles lil Malta mill-hakj tal-Għarab, il-Maltin — fuq il-għada li kellu 1-imperatur Kosfe tinu lijibni bini mq.iddes f pustijiet liqabel kieini swew lil Ullal waqqfu knisja f'ġieh il-Verġni Mqaddsa hemm fejn qabel ki. hemm ix-xbieha ta' Ġunone.

Għad li ma nafux sewwa fliema sena nbniet dil- fors likienet minn 1-ewlenin. Mons. Duzina, liżàr Malta fl-15;; isemmiha fost dawk li żàr. .

Fl-1591 kienet sejra tittieħed mill-Konfraternita ta' S Barbara u fl-i592, wara 1-pesta, ġiet imsemmija għal Sa[1] Rokku u taħt dan 1-isem insibuha fl-1780 mal-knejjes ll H jagħmel minnhom 1-Isqof imsemmija minn Ferris fl-Islorjatiejj taJ-Knejjes ta[1] Malta u Għawdex.

Minnħabba 1-ħsara liġarrab il-Katidral fit-terremot ta'l-i il-Kapitlu dam jiffunzjona fdin il-Knisja għal tliet xhur.

_Kien xi żmien li dil-knisja qagħdet għal skola W*4 "Wlja- Nekromazija hi bħal sħar li bi hjobsru biUi jm I^at^R ħHn, IŻda mit,1 dilha&a ġiet projbita, MM1*4

B4AflV'[2]n il_Gran Mastru Vilhena ried jagħmel xi I
kien ^tolk^ ?]anU lmġinier MOndiUl1,
*1 1^1.
l««ha\inħadu ii'titinWlja kellu jispiċċa bbieb
^nwja ta'*Santa Maria della Porta.* F q n ^ M

Biex tinħatt il-Knisja kienet tinħtieġ ir-rieda ta' 11
•. Mar. Ranon I m guanez talab lilLl«w .. v lsBof- H-
weg ħduh Hjibnulu oħra quddiem ibKnisja'tal-Karmnu

Sa da't-tant, in-nies kienet hisiet dakil-Hsem^ ^ T' u dik il-mibegħda ta' missirijietħom mSet K>™• EJdik ix-xbieha-li tqiegħdet fix-xellug tal-SSi^ Ltar-rħam-ittieħdet bi xbieha tal-Madonna : te^bS {i madonna stil Bizantin. TO«

B'dana kolltr, il-mibegħda lejft l-alla falż feġġħet deh fihom mita għarfu x'kienet dik1-istatwa. Ħaġġruha u laqqmuha •'ls-sewda".

U hekk, fil-ħin ligħabet il-Knisja tas-Sultana tas-Sema ix Tfeieha ta' 1-alla falz damet għal seklu u nofs oħra qiegħda għad- daħk tal-Poplu. Inbagħad tqiegħdet il-mużew mal-fdalijiet 1-oħra ta' żmien il-qedem, bħala biċċa xogħol orjentali ll fi-istess ħin biex turi bid-dieher ibmibegħda lejha ta' missirijietna, mita kienet għabet minnhom kull xorta ta' ġieh u ta' qima lejha.

S.

IL-GħARBIEL TAL-ĦARIR IRQIQ

MKELLEM U MITKELLEM

Mkellem ġejja minn, u hija 1-magħmul ta', ***keUemjkellem,***
Miikellem ġejja minn, u hija 1-maghmul ta', ***tkellemjitkellem.***

"Tkellem bniedem. Titkellem ilsien"

Mela: ***mkellem*** toqgħod għal mintitkellem miegħu, jiġifieri l-persuna li magħha wieħed jitkellem. ***Miikellem*** toqgħod għal ien (lingwa) libih titkellem.

Għalhekk ingħidu :

"Bil-lsien qarib mill-kbir San Pawl mitkellem
Imfiehem kien ġens il-Maltin u mkellem.'

V. M. B.